

TANULMÁNYOK

Egy elveszett középkori templom
Veszprémben

PÁTKAI ÁDÁM SÁNDOR

1307-től említik okleveleink a Mindenszentek várát, mely a veszprémi külső várral azonosítható (*castrum Omnium Sanctorum*). Itt állt az a templom, amely egy egyházi papi testület székhelye is volt, melyet 1276 előtt alapítottak.¹ A templomból in situ emlékanyag nem ismert, okleveleink is meglehetősen szűkösen beszélnek róla, de még maradványairól sincs információnk, mely a vár átépítéseinek több évszázados történetének homályába vész. A vár ezen részéről a XVII. századi várfalból ugyan ismerünk gótikus kőfaragványokat, ezeket azonban rendszerint a székeskáptalan egy másik, nem Veszprémben álló épületéhez szokták kötni.

A kevés történeti adatot már Gutheil Jenő is összeszedte és közölte.² Az 1515. évi körmeneti rend tanúsítja, hogy prépostja a székeskáptalan egyik méltósága³, illetve ekkor még áll valószínűleg a templom.⁴ Néhány XV. századi birtokállományon kívül tudjuk, hogy a templomnak volt egy oltára a tizenegyezer szűz tiszteletére szentelve. Már Gutheil is úgy tudja, hogy a XVII. századra a templom területe a reformátusoknál van, majd itt építenek templomot, paplakot, iskolát. A régészeti kutatások ugyan több esetben érintették már a külső vár területét, a Laczkó Dezső Múzeum, vagy korábban Bakonyi Múzeum szinte minden régésze végzett itt valamilyen jellegű, léptékű kutatást az elmúlt évtizedek során,⁵ konkrét eredményre azonban eddig nem jutottunk. Legújabban Hegyi Dóra (Magyar Nemzeti Múzeum) végzett feltárást a bástya területén, mely során az erődítés előzményeit és belső területét tudta vizsgálni.

¹ KARLINSZKY 2022. 53. o.

² GUTHEIL 1979. 124–125. o.

³ A társaskáptalan prépostjaihoz ld. KARLINSZKY 2022.

⁴ SOLYMOSI 1996. 71. o.

⁵ Kralovánszky Alán, K. Palágyi Sylvia, Cs. Dax Margit, Rainer Pál, S. Perémi Ágota, Pátkai Ádám Sándor.

il szerint „kisebb templom lehetett, mert emlékeink egy része kápolnának mondja...”¹¹ Azonban az a tény, hogy a külső várat erről az épületről nevezik el, mindenképpen egy figyelemre méltó templomra kell gondolnunk, akár mérete, akár a kivitele, esetleg elhelyezkedése (?) kapcsán. Figyelembe kell vennünk, hogy a korszakban nem kell komoly térszervezésre gondolnunk egy ilyen vár területén, elég, ha Nyugat-Európa szinte bármely középkori városának központjaira gondolunk, ahol teljesen szabálytalan rendszerben épülnek a templomok, melyek aztán később válnak a térszervezés alapjaivá, központjaivá.

A templom helyét egyértelműen eddig nem tudta meghatározni a kutatás, mely köszönhető egyrészt a nagymértékű átalakításnak, másrészt a teljes pusztulásnak. Kralovánszky Alán szerint a templom helye a külső vár délnyugati részére tehető.¹² E délnyugati rész topográfiája ma is nagyon elkülöníthető a várnegyed egyutcás barokk képétől.¹³ A kis területen található lakóépületek szabálytalan elrendezése archaikus formát mutat, habár láthatóan barokk és klasszicista külsővel rendelkeznek. A középkorban a mai bástya még nem létezett, így ez a terület jóval kisebb volt, egy átlós fallal volt lezárva, előtte valószínű töltés haladt.

A Simoga-ház kapualjának bejárata a sírok előkerülésekor. Forrás: LDM Régészeti Adattár 18340/83

Az eddigi egyetlen konkrét támpontunk a Simoga-ház kapualjában 1981-ben feltárt középkori sírok lehetnek, melyeket egy templom körüli temető sírjaiként értékelhetünk. A sírok 120–150 cm mélyen feküdtek, s a feltáró a prépostsághoz köti e temetkezéseket megjegyezve, hogy a templom valószínű ettől a területtől északra található, a

egyházi másik kanonoki székhelye a szintén XIII. századi felsőörsi társaskáptalani templom is több, mint 25 méter hosszú. KOPPÁNY 1963. 93. o., stb.

¹¹ GUTHEIL 1979. 124. o.

¹² KRALOVÁNSZKY 1984. 194. o. jegyzetében írja, hogy helye a Vár (Tolbuchin u.) 17–21. telkeken keresendő

¹³ Erre utal Jakab Réka is, megemlítve, hogy e területen XVII–XVIII. század fordulójának utcaképe látható, ahol főként kézművesek tevékenykedtek. JAKAB 2014. 27. o.

mai Törvényszék helyén.¹⁴ További régészeti adatunk a Simoga-ház telkének területéről, annak hátsó részén egy törtkőből épült középkori, nyugat felé lejtő vízvezető csatorna, mely a templom körüli térről vezethette el a csapadékot.¹⁵

Feltétlenül szükséges a református egyház oldaláról is megvizsgálnunk a kérdést, hiszen e délnyugati területen a reformátusok paplakja, iskolája és temploma is felépül a XVII. században. Kérdéses, hogy a XVI. század során Veszprémben már kimutatható-e a reformáció, s helyileg melyik templomhoz köthető. Ha a végvárban élő és szolgáló katonaságot vesszük alapul, akkor éppen a Mindenszentek temploma a kézenfekvő, azonban nem ismerjük pontosan a templom pusztulásának idejét sem. Dévai Bíró Mátyás a szomszédos Kádártán működik 1534–35-ben,¹⁶ így erre az időszakra tehető a várbéli katonaság reformálása is, azonban konkrét XVI. század közepi gyülekezetről nem tudunk. Korompay szerint a XVI. század második felében már építenek egy templomot az említett telken, de erről bővebb híradást sehonnan sem ismerünk.¹⁷ Annyi bizonyos, hogy a vár török kézre kerülésekor, 1552-ben a püspökség Sümegre megy, míg a káptalan Zalaegerszegre, s csak 1628–30-ban térnek vissza. 1552 az a dátum, amikor a Balaton-Felvidéken lényegében véget ér a középkor, s ennek látható nyomai Veszprém eleste, a környező kolostorok felrobbantása, a települések, s vele együtt sok templom feldúlása stb. így feltételezhető, hogy a Mindenszentek temploma is ebben az ostromban pusztulhatott el. A mai Simoga-háztól északra, az egykori vármegyeháza, várbörtön, ma Törvényszék épületének helyén találjuk a református egyház ingatlanait. Ezeket az ingatlanokat az egyház egészen 1717-ig használta.¹⁸ A veszprémi református egyház korai történetét feldolgozó munkájában Thury Etele összegyűjtötte és publikálta a gyülekezet korai időszakra vonatkozó dokumentumokat, illetve a historia domus vonatkozó adatait.¹⁹ Ezt újabban felülírhatja, illetve pontosíthatja Pap Gábor feljegyzéseinek forrásközlése, melyet Földesi Ferenc rendezett sajtó alá.²⁰ A XVII. század elejéről már ismerjük a lelkészek neveti, szolgálati idejüket. Az első veszprémi illetőségi lelkész, akiről tudunk Batai István, 1570 körül.²¹ Templomépítésről csak Gál Imre lelkészsége idejéből van adatunk, az 1620-as évekből, amikor e templom kapcsán azt írják, hogy a második templom, viszont nem ismert az első templom

¹⁴ Kralovánszky Alán dokumentációja LDM Régészeti Adattár 18340/83

¹⁵ Kralovánszky Alán dokumentációja LDM Régészeti Adattár 18241/80

¹⁶ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 380. o.

¹⁷ KOROMPAY 1956. 34. o.

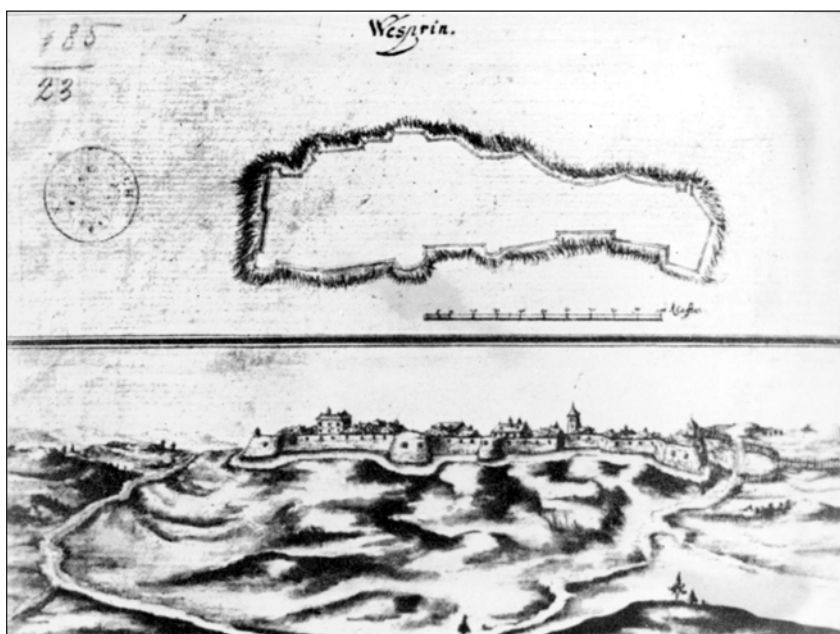
¹⁸ JAKAB 2014. 13. o.

¹⁹ THURY 1893.

²⁰ PAP 2021.

²¹ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 316. o.

holléte.²² Valószínűleg azonban a középkori Mindenszentek templomot használták kezdetben a vár katonái, majd a reformátusnak nevezhető gyülekezet.²³ Ennek megszűnését, összedőlését, mint említettük nem tudjuk egyértelműen dátumhoz kötni. Annyit tudunk 1614-ben, hogy a prédikátor háza a mai Törvényszék épületének északnyugati részén állott, a délkeleti oldalon a „második pap” háza²⁴, azután az iskolatanítók és az iskolák, *kiterjedvén a parochiális fundus a mostani vigyázó toronyig, délnyugatról kerítvén a bástya, s így ezen templomnak ott kellett épülni és lenni, mely most a vármegyeháza mellett lévő kanonok lakáshoz kertül használatik.*²⁵ E szerint tehát a régi (középkori?) templom a Törvényszék épületének északi részén és az Agg-papok háza helyén (vagy mellette?) állt. Erre utal egy 18. századi vers is részlete is, mely a templom elvétele kapcsán íródott: „... Hallatott vala régen közepén e Várnak...”²⁶

A veszprémi vár alaprajza és látképe nyugat felől. Tusrajz 1667-ből. Karlsruhe

²² THURY 1893. 11. o.; PAP 2021. 32–33. o.

²³ THURY 1893. 10. o.

²⁴ Pap Gábortól tudjuk, hogy Veszprémben 1614-től (biztosan) két parókia ismert, ugyanis mindig két lelkész lakott itt, akik közül az egyik püspök volt. PAP 2021. 32. o.

²⁵ THURY 1893. 12. o., PAP 2021. 33. o.

²⁶ KŐHEGYI 1965. 133. o.

Éppen ott, ahol nem követhető egyértelműen a várfal csatlakozása. Az Agg-papok házának hátsó (nyugati) fala a középkori várfalra épült, mely csak egy nagy töréssel, ugrással köthető a Törvényszék udvarára rekonstruálható várfallal. Ez a törés az 1667-re keltezhető Karlsruhe-i gyűjteményben található alaprajzon²⁷ is látható, sőt ugyanennek a tervrajznak a látképe ide rajzol egy csúcsos tornyú épületet (templomtornyó?) is.

Ez viszont inkább lehet a reformátusok második temploma. Megjegyzendő azonban, hogy torony építéséről nem tudunk, sőt elvileg nem is volt szabad tornyot építeni protestáns templomokhoz ebben az időben. Bár egy későbbi XVIII. század eleji adat szerint volt tornya e templomnak.²⁸

A templomépítéshez bizottságot is létrehoztak, melynek vezetője Gál Imre lelkész, további tagjai Palothai Ferenc lovas hadnagy, Oroszi István gyalog vajda. A szükséges anyagok beszerzése után 1627. szeptember 28-án jelölték ki a templom helyét, Kanizsai Pálfi János németújvári lelkész jelenlétében, s 30-án „elkezdték a templom fundamentumának ásását a bástya (t.i. a vár felől)”. Itt kérdéses, hogy ez a délnyugati „nagy bástyára” vonatkozik-e, melyről pontos adatunk nincs a keltezésre nézve, de valószínű ekkor még nem áll, vagy a törvényszéktől északra rekonstruálható kis rondellára, esetleg az Agg-papok házánál lévő fal-törésre, de utalhatnak egyszerűen a várfalra is, mely az épület nyugati oldalát jelentheti. Még több információt ismerünk meg a templomépítés során folytatott levelezésből, melynek oka, hogy a templomépítés hírére továbbították a hatóságok felé, illetve kérték annak megakadályozását Zichy Pál győri főkapitánytól. A levélben a veszprémiek igyekeztek elmagyarázni, hogy „a prédikátor háza udvarát akarjuk fedél alá venni”, azonban a falait „kőből rakatjuk, mert mind a két felől levő fal erőtelen...”²⁹ A prédikátor házaról pedig tudjuk, hogy a Törvényszék területének északnyugati sarkában állt, mely azonban a XX. század elejéig külön telek volt, s az egyik legutolsó építkezés zajlott itt, az ún. kis ház (*parva domus*) helyén.³⁰ Lukcsics–Pfeiffer közli ennek az épületnek egykori fotóját, melyet a XX. század elején bontottak le.³¹ Ez azért fontos, mert képet kapunk erről az épületről, melyről nem sok történeti adatot tudunk, viszont a kép alapján bizonyos mértékig értelmezhetővé válik. Az utcafronton látható földszinti ablakok aránytalanul alacsonyan vannak az épület amúgy arányos építészeti megoldásaihoz képest. Ennek jelentősége abban lehet, hogy korábban épült, mint az utcaszint

²⁷ Ezt közli KOROMPAY 1956. 41. o. 16. kép is.

²⁸ PAP 2021. 39. o.

²⁹ THURY 1893. 12–13. o.; Erről tájékoztat LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 39. o. is, hozzáteve, hogy a templom az Ecséri házzal szemben állott, a mai Törvényszék telkének déli részén.

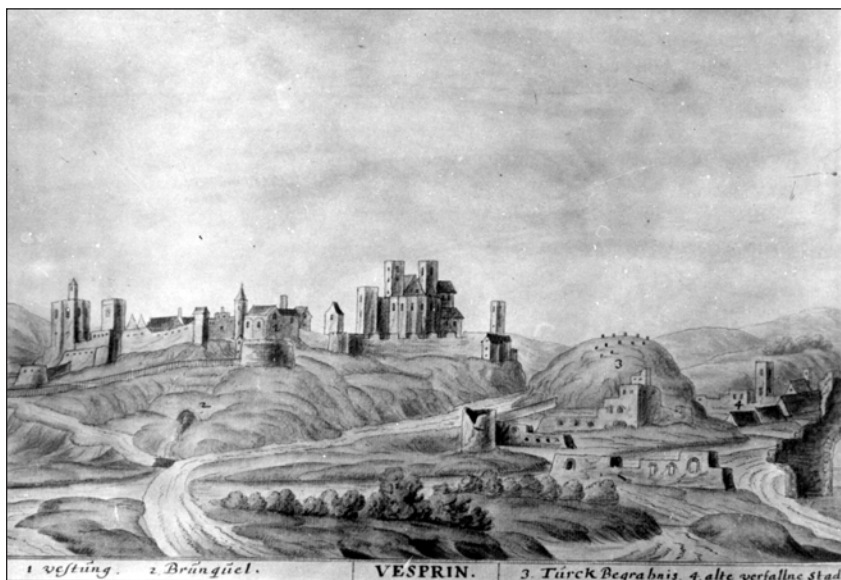
³⁰ JAKAB 2014. 28. o.

³¹ LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 183. o.

feltöltése. Így az eddigi datálását (XVIII. sz. vége) jóval korábbra lehet keltezni, s mint ilyen azonosíthatnánk a reformátusok parókiájával is. Az udvaron látható boltzott emeleti folyosó is a korábbi keltezésre utal. Teljesen hasonló parókiát ismerünk Pápán, ahol egy középkori városi lakóházat bővítettek, alakítottak át. Talán ezért sem ismertek ennek az épületnek a tulajdonosai, hiszen az egyháze volt, így lakója mindig az aktuális lelkész. A hiányt ez okozhatta, hogy nem ezt az épületet azonosították a ref. parókiával. Ennek az udvara délre néz, ahol éppen fel szeretnék volna építeni a templomot.

Az iskoláról az 1774-es egyházleírásból tudunk annyit, hogy „*volt szép iskolánk is mellyben 25, 30 öreg deákok is voltak, kik az alsóbb oskolákat tanították.*”³² Padányi püspök naplójából tudjuk, a reformátusok „*....magasabb iskolát, mintegy akadémiát állítván fel...*”³³

Mielőtt azonban tovább lépnénk, meg kell állnunk egy pillanatra a várat ábrázoló látképeknél, melyekről már szóltak előttünk.³⁴ A fentebb említett toronyos épületet a Karlsruhe-i látképen Korompay is egyértelműen a református templommal azonosította. Megemlíti azonban egy, számomra érdekes dolgot.

*Veszprém vára kelet felől. 1662, Wien Hofbibliothek térképgyűjteménye.
Forrás: LDM Műemléki Adattár 8653 ltsz.*

³² HUDI et al. 2002. 513. o.

³³ Közli LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 39. o.

³⁴ KOROMPAY 1956. 31–36. o.; GOPCSA 2002. 135–148. o.

Az 1662-es és 1683-as metszeteket külön csoportba sorolja, melyek szerinte más jelleggel mutatják a várat, mint a többi ismert ábrázolás, megjegyezve, hogy a korábbi (1662-es kép) feltehetően helyszíni bejárás, helyszínismeret után készülhetett. A legfontosabb azonban ezután jön, amikor azt mondja „mindkét várnézet a Vigyázótornyot széles, nyolcszögletes toronytestbe burkolva ábrázolja...”³⁵

Véleményem szerint, ha a kép rajzi megoldását tekintjük, e sokszögletes épület ugyanúgy került ábrázolásra, mint a székesegyház gótikus szentélye. Hozzátevé, hogy ez az épület is keletről van ábrázolva, támpillérek között látható nyílásokat ábrázol, tető nélkül, egy kisméretű toronnyal a közepén. Ezek alapján esetleg a vár szélén, a vigyázótorony mellett, attól északkeletre kellene keresnünk egy gótikus templomot a külső vár délnyugati, relatíve széles sarkában, a nagykapu mögött? Így meg kell a jövőben vizsgálni annak lehetőségét, hogy a Simoga-ház kapualjában feltárt síroknak nem az északi, hanem a déli oldalán lehetett a templom? A kérdés valószínű továbbra is megválaszolatlan marad, egészen addig, amíg bármely területen egyértelmű építészeti maradványa nem kerül elő a templomnak. Viszont megjegyzem, a nagykapu közvetlen közelében álló templom indokolná, hogy miért nevezik el a várat éppen erről a templomról, hiszen jellegzetessége lehetett volna.

A reformátusok templomépítését követően kerülhetett sor a délnyugati bástya építésére. Erre nézve konkrét adatokkal nem rendelkezünk, azonban az is kérdéses, hogy a református egyház telkei vajon mennyire voltak befolyásoló tényezők a várfal bővítésénél? Ha elfogadjuk a látképen látható épületrom 1662. évi állapotát, (ha templomként értelmezzük, ha nem) akkor az a következtetés is levonható, hogy a bástya építéséhez a vigyázó torony közvetlen közelében nagy mértékű bontásokra kellett, hogy sor kerüljön, hiszen egy ilyen építkezés egyrészt rengeteg kőanyagot, másrészt helyet kíván.

1645-ben elrendelik, hogy a veszprémvölgyi kolostor köveit a vár javítására, felújítására használják fel. Ezért lehetséges, hogy a veszprémi várkapu falában is innen származó kövek legyenek, ahogy erre Bodó Balázs is rámutatott.³⁶ Ezek alapján figyelemre méltó a Törvényszék udvarán 2021-ben előkerült sokszögletű vörös homokkőből készült faragvány. Ha elfogadjuk Bodó Balázs okfejtését és rekonstrukcióját a veszprémvölgyi kolostor XV. századi apácakarzatával kapcsolatban – ahol ő nyolcszögletű pillérekkel feltételez – akkor ez a faragvány lehet onnan származó is.³⁷ A várfal délnyugati szakaszából több alkalommal

³⁵ KOROMPAY 1956. 40. o.

³⁶ BODÓ 2002.

³⁷ BODÓ 2002. 52. o.

kerültek elő nagy mennyiségben középkori faragványok.³⁸ Ezek azonosítása, feldolgozása rendkívüli fontosságú. Balassa László az előkerült faragványokat a Mindenszentek templomához köti.³⁹ Az 1979-ben kibontott XIV–XV. századi faragványok Kralovánszky Alán szerint tartozhattak a Mindenszentek templomához, a várkapuhoz tartozó épületekhez, vagy egyéb épületekhez. A nehézséget itt is, a templom lokalizálásának és egyéb műrészletek ismeretének a hiánya jelenti. A faragványok, kemény mészkőből faragott, gótikus faloszlop, falpillér, pillérfejezet, nyílászáró töredékei.⁴⁰ Kralovánszky 1981-ben szintén a Mindenszentek templomához kötötte az újabb korai gótikus faragványokat.⁴¹

Újabbán a környéken előkerült XIII. századi nagy mennyiségű kőfaragványt szokás a gyulafirátóti premontrei kolostorhoz kapcsolni.⁴² Ennek azonban több esetben nincs egyértelmű magyarázata, illetve bizonyítéka. A kolostorban található in situ faragványok ugyan közeli rokonságot mutatnak az ornamentika szempontjából, azonban éppen a két legfontosabb darab, a két zárókő egyértelmű azonosítása nem lehetséges, ugyanis, miként Rostás Tibor is rámutatott a díszítés és készítés alapján illene a kolostorba, azonban a bordák profilja nem egyezik. A proveniencia kérdését így egyelőre nyitva kell hagynunk – fogalmaz Rostás.⁴³ Ezzel szemben Balassa László, mint azt már többször jeleztem, e faragványokat egyértelműen a Mindenszentek prépostság templomához köti. Egyértelműen a rátóti kolostorhoz köti a faragványokat Aradi Csilla,⁴⁴ Rainer Pál⁴⁵, Bodó Balázs,⁴⁶ Szakács Béla Zsolt.⁴⁷ E faragványok, így amennyiben elfogadjuk a prépostsági templomhoz való kötésüket a XIII. századra kelteznék e templomot is. Logikai alapon ez nem lenne meglepő, hiszen a XIII. században a vár és a város területén nagy léptékű egyházi beruházások folynak (Szent György

³⁸ 1974: Simoga ház nyugati szakasza, MEZEY 1978. 133–138. o.; 1979: Vár (Tolbuchin u.) 9. Kralovánszky Alán dokumentációja LDM Régészeti Adattár 18235/80; Vár u. 15.: 1979: Vár (Tolbuchin u.) 15 Kralovánszky Alán dokumentációja LDM Régészeti Adattár 18238/80; 1981: Vár (Tolbuchin u.) 3.,7. Kralovánszky Alán dokumentációja LDM Régészeti Adattár 18333/82 1994: Délnyugati bástya fala: Rainer Pál dokumentációja: LDM Régészeti Adattár 18795/95

³⁹ BALASSA 1996. 12. o. „A falakba rakott igen nagyszámú faragott, másodlagos felhasználású kő (véleményem szerint) a bástya építésének idején már romokban heverő Mindenszentek prépostsági templomból való. Néhány finomabb részlet alapján talán a Gizella kápolnával rokonítható a máig ismeretlen templom.”

⁴⁰ Kralovánszky Alán dokumentációja LDM Régészeti Adattár 18235/80

⁴¹ Kralovánszky Alán dokumentációja LDM Régészeti Adattár 18233/82

⁴² ld. legutóbb HOROGSZEGI 2021. 56–57. jegyzete

⁴³ ROSTÁS 2000. 20. o.

⁴⁴ ARADI 2014. 205. o.

⁴⁵ RAINER 2019.

⁴⁶ BALÁZSIK 2014. 241. o.

⁴⁷ SZAKÁCS 2018. 20. o.

kápolna átépítése, Gizella kápolna, Szent Katalin-zárda alapítása) melyek talán Bertalan püspökhöz (1226–1244) köthetőek. De figyelembe kell vennünk a Csák Péter-féle ostrom⁴⁸ utáni helyreállításokat is, bár ezek nem feltétlenül jelentenek műrészletekben történő változtatásokat.

Sajátos története van a Piarista rendház épületének is. A rend a városba érkezése után (XVIII. század) több helyen lakott, a telkeket több magánszemélytől kellett összevásárolni, így a végleges, mai állapot csak jó 130 évvel később fejeződhetett be.⁴⁹ Ennek jelentősége azért van, mert 2020-ban a piarista rendház területén a templomhoz közel építkezés során egy, a barokk kolostorépületet megelőző téglából és kőből épített épületet (?) sikerült megfigyelnünk, melynek egyik sarokköve egy XIII. századi faragvány volt, melynek darabjait Tóth Sándor közölte korábban.⁵⁰

Ő ez alapján feltételezett egy XIII. századi építőtűhelyt Veszprémben. A többi darabját e nyílásnak a székesegyházhoz szokás kötni, de mivel a külső vár területén is előkerült egy ilyen darab, nem vethetjük el a kisrépostsághoz való kötését sem e faragványnak.

Kora újkori épület maradványa in situ XIII. századi faragvánnyal a piarista rendház épületében.

Forrás: A szerző fotója 2020.

⁴⁸ vö. TÖLGYESI 1996.

⁴⁹ JAKAB 2014. 26. o.

⁵⁰ TÓTH 1967.

Ha viszont elfogadjuk, hogy az újabban és régebben előkerült faragványok szinte egyike sem tartozott a Mindenszentek prépostság templomához, mely több, mint 200 évig volt meghatározó, nevet adó épülete a várnak, akkor továbbra is az ismeretlenség homályába vész a válasz arra a kérdésre, hogy hová tűnhettek ennek az elveszett templomnak a maradványai?

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARADI Csilla (2014): *Premontrei prépostságok a középkori Magyarországon, különös tekintettel a Kaposfői Szent Benedek prépostságra*. In: JUHÁSZ Magdolna (szerk.): *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 3. Kaposvár. 199–209. o.
- BALASSA László (1996): *A veszprémi vár építéstörténete a XIII–XVII. Században*. In.: *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6. 1996. 6–19. o.
- BALÁZSIK Tamás: *Bambergtól Nyíradig...? Újabb adatok a késő román kori épületplasztika témaköréhez*. *Műemlékvédelem* 58 (2014/4) 233–243.
- BODÓ Balázs (2002): *A veszprémvölgyi apácakolostor építéstörténete és kőfaragványai*. In.: *Mentényi Klára (szerk.) Műemlékvédelmi Szemle* 2002/1. 41–63. o.
- GOPCSA Katalin (2002): *Veszprémi városképek a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében*. In.: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 22. 2002. 135–148.
- GUTHEIL Jenő (1979): *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém.
- HARIS Andrea (2002): *Vasvár, Szent Mihály társaskáptalani templom* in.: HORLER Miklós szerk.: *Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszecsőd – Zsenyve* (Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 6.) Budapest, 2002. 533–540. o.
- HUDI József – JAKAB Réka – KONCZ Pál – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt – MEZEI Zsolt (2002): *Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben*. *Forrásközlések* 5. Pápa.
- HOROGSZEGI Tamás (2021): *A gyulafirátóti premontrei prépostság alapítása és monostorának viszontagságai, kiegészítések és kérdések*. *Veszprémi Szemle* 2021/1. 46–73. o.
- JAKAB Réka (2014): *Veszprém város 18. századi történeti topográfiája*. *Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához – 1. füzet Székesfehérvár*.
- KARLINSZKY Balázs (2022): *A veszprémi székeskáptalan archontológiája 1079–1556*. Veszprém.
- KOPPÁNY Tibor (1963): *A Balaton-Felvidék románkori templomai*. In.: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1. Veszprém.
- KOROMPAY György (1956): *Veszprém*. Budapest.
- KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (2009): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760*. Pápa.

- KŐHEGYI Mihály (1965): Két XVIII. századi vers a veszprémi református templom elvételéről in.: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 4. Veszprém.
- KRALOVÁNSZKY Alán (1984): Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez in.: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 189–207. o.
- LDM Régészeti Adattár: Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
- LUKCSICS Pál – PFEIFFER János (1933): *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 1. Veszprém.
- MEZEY Alice (1978): A veszprémi várfal délnyugati szakaszából kibontott faragott kőanyagáról in.: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13. 133–138. o.
- PAP Gábor (2021): Forrásközlés. Feljegyzés a Veszprémi Református Eklézsia történetéhez. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta dr. Földesi Ferenc. *Veszprémi Szemle* 2021/3. 30–46. o.
- RAINER Pál (2009): *Gyulaafirátót, Szűz Mária premontrei prépostság*. In: Rainer Pál (szerk.): *Veszprém megye egyházi élete a középkorban*. Kiállítási katalógus. Veszprém. 85–87. o.
- ROSTÁS Tibor (2000): Udvari művészet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna hazai kapcsolatrendszere. In.: *Műemlékvédelmi Szemle* 2000/1-2. 5–52. o.
- SOLYMOSI László (1996): *Az 1515. évi Veszprémi Zsinat és a vallásos élet*. In.: *Tudomány és művészet Veszprémben a 13-15. században*. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6. 57–77. o.
- SZAKÁCS Béla Zsolt (2018): *Gyulaafirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága*. In: Mérai, Dóra et al.(szerk.): *Genius Loci – Laszlovszky 60*. Budapest. 19–24. o.
- THURY Etele (1893): *A veszprémi Ref. egyház története*. Budapest.
- TÓTH Sándor (1967): XIII. századi építőműhely Veszprémben. in.: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6. 163–182. o.
- TÖLGYESI József (1996): *A középkori veszprémi főiskola néhány kérdéséhez*. In.: *Tudomány és művészet Veszprémben a 13-15. században*. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6. 99–110. o.